

| ДЫҢНААРЫ БАГАЙ УРУГЛАР ШКОЛА-ИНТЕРНАДЫНЫҢ 70 ЧЫЛ ОЮНГА |

Сеткил-сагыжын салаалар-биле дамчыдар уруглар школазы

1954 чылда Тыва АССР-ниң Улуг Хуралының Президиумунуң 147 дугаарлыг Шииптири-биле, ол чылдың сентябрь 1-ден эгелеп кулаа дыңнавас уругларга школа-интернатты ажыдарын чоннуң өөредилге килдизинге дааскан. Аңаа ук килдистиң даргазы Б. Болдур-оол атты салган соонда, кулаа дыңнавас уругларга бир дугаар школа-интернатты Ак-Довурак хоорайга ажыткан. Школа-интернат кыдыг черге ийи бичии бажыңчыгаштан тургустунган: бирээзинге өөреникчилер өөренир, өскезинге чурттаар кылдыр шииптирлеттинген. Школа-интернаттың директорунга Михаил Николаевич Куркучев, өөредилге талазы-биле оралакчызынга Калистра Григорьевна Золотареваны томуйлаан.

/ Чодураа Монгуш.

Ол үе дургузунда башкылар ынак өөреникчилерин кагбайн, кады-ла көжүп чорааннар. Оларның бирээзинге Любовь Григорьевна Афанасьева хамааржыр. Ооң күш-ажыл дептеринде кара чаңгыс бижилге бар, орус дыл болгаш чогаал башкызы деп.

1964 чылда школа-интернатты Тываның күрүнениң башкы институтунун бир талазынче көжүрүп, аңаа турумчуй берген. Оон бээр ук школа-интернат хөгжүп, ажыл-амыдыралын чаартып, хей-хей өөреникчилерни доостурган. Ам бо үеде ында эге школаның өөреникчилери өөренип турар.

2013–2014 өөредилге чылында ортумак болгаш улуг класстарны Кызыл хоорайның Спутникте "Надежда" школа-интернаттың бажыңчыне көжүргөн.

70 чыл иштинде хей-хей директорлар солушкан. Оларның аразында дефектолог башкы Клара Камзай-оол 22 чыл директорлаан. Ооң соонда күш-культура башкызы Аяс Пирингиле 10 ажыг чылдар дургузунда үре-түнчелдиг ажылдаан. 2014–2019 чылга чедир школа-интернатты Саяна Хүлер-ооловна Шожал удуртуп ажылдап турган. 2020 чылдан эгелеп Чодураа Өнер-ооловна Монгуш удуртуп эгелээн. Чодураа Өнер-ооловна үениң деңнелинге дүүшкен бышкан билигилг, шимченгир, эрескежээ, кижилер-биле чөптүг харылзааны тудуп, шудургу

/ Новосибирск хоорай, олимпиада НГТУ, Тывадан төлээлеп чораан өөреникчилер. 2018 чыл.

ажылдап турар удуртукчу.

Чодураа Өнер-ооловна 1996 чылда Тываның күрүне университетинин эге класс салбырын дооскан. Бо школа-интернатче 2000 чылда кижизидикчи башкы болуп ажылдап кирген, үениң аайы-биле тускай сурдо-переводчик талазын дооскаш, дефектолог башкы болган. Ол 2016 чылда Өөредилге яамызының Хүндүлел бижии-биле, 2019 чылда "Россияның Хүндүлүг донору" деп хөрөк демдээ-биле, 2021 чылда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле, 2024 чылда Россия Федерациязының Чырыдышкын яамызының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Амгы үеде аныяк директор Ч.О. Монгуш, өөредилге-кижизидилге база эртем талазы-биле оралакчы Сесег Бадыевна (2014 чылда республика чергелиг башкылар мөөрейинин тиелекчизи), эге школаның методист башкызы Екатерина Анай-ооловна, эртем болгаш өөреникчилерни сайзырадырының талазы-биле методист Алдынай Григорьевна, кижизидилге талазында

оралакчы Кара Отканмаевна, өөреникчилерниң кулааның дыңнаарын болгаш чугаа кезээн сайзырадыр шинчилелдерин хынаар бөлүктөрнүң даргазы Алла Шагдыровна Базыр-Тараа олар чедижикчиниг удуртуп турарлар.

Школа-интернатта 153 өөреникчи, 85 башкы бар. Оларның иштинде 48 башкы, 37 кижизидикчи башкы (44 дээди, 6 бирги категорияның башкылары) кулааның дыңнаары кош-как болгаш дыңнап шыдавас уругларны өөредип-кижизидип турарлар. Школада ийи "Тыва Республиканың алдарлыг башкызы" база 23 башкы "Россияның улус өөредилгезинин тергигини" деп аттарның эдилекчилери. Школаның материал-техниктиг баазазы чылдан чылче улам быжыгып, уругларның өөредилгезинге бүгү талазы-биле сайзыраарына улуг идигни берип турар. Школа делгем, чырык амгы үениң негелделери-биле деритинген спорт залы, күш-ажыл кичээлдеринин класстары, даараныр болгаш казаныр тускай мастерскаяларлыг.

Чырык, делгем, арыг-сигил чөмненир черде уругларны хүнде беш катап чөмгөрип турар. Эмчи сестразы өөреникчилерниң шын чөмненилгезинче сагыш салып, хоолулуг чөмнени рацион аайы-биле тургузуп, хыналдага ап турар. Өөреникчилерниң дыштанып удуур өрээлдери ийи аңгы корпустарда дериттинген. Интернатта уругларга хостуг үезин таарымчалыг эрттирери-биле холлду аңгылааш, амгы үениң негелдези-биле телевизорну аскаан. Теннис болгаш шырдыраа столдары салдынган. Уругларга эртем-билиг чедип алырынга болгаш хостуг үезин ажыктыг эрттиреринге эпиг байддалдар тургустунган.

2024 чылдың апрель айда школа-интернаттың капиталдыг септелгезин эгелээн. Ол-ла чылдың күзүн өөреникчилер чаа, чараш, чылыг, чырык чаңгыс каът школаже өөренип киргеннер. Школада интерактивтиг самбыраларны, чараш столдарны, сандайларны, шкафтарны салган, чаа

(Уланчызы 13-ку арында).

/ 1961 чылда школа-интернат Кызыл районунуң Кара-Хаак суур.

/ Капиталдыг септелге соонда чаа школа. 2024–2025 өөредилге чылы.

/ Амгы үеде ажил-иживис: төөгү башкызы
Роланда Дадар-ооловна.

**(Төнчүзү.
Эгеzi 12-ги арында).**

эт-херекселдер-биле дериттинген, класс бүрүзүнде амгы үениң негелдези-биле хол чуур раковиналарны тургускан.

Школа янзы-бүрү федералдыг төлөвилелдер-биле ажилдап турар. «Амгы үениң чаа школазы», «Чурагайлыг өөредилге хүрээлели» деп өөредилге бөлүгүн 5 кабинет-ти база дефектологтар кабинетин ноутбуктар, принтерлер, интерактивтиг самбыралар, көргүзүг материалдары-биле чүмнээн.

Школа-интернаттың өөреникчилери янзы-бүрү олимпиадаларга база интернет таварыштыр олимпиадаларга чедишкенин киржи турарлар. Региондан дашкаар, делегей чергелиг интернет-четкилик дыңнаары кошкак болгаш дыңнап шыдавас уругларның «Билиглер үндезини» база «Өөредилге траекториязы» (НГТУ) деп олимпиадаларына чылдыңна киржи, чедишкенин, шаңнал-макталдыг янзы-бүрү номинация аайы-биле хүндүлел бижиктерни чаалап алганнар. Оларга: 2021–2023 өөредилге чылында Аржаана Донгак, Чечена Хо-

мушку, Айгуль Лопсан-Комбу, Ай-Демир Назыты; 2022–2023 өөредилге чылында Ай-Хаан Базыр-Шивит, Аржаана Донгак, Кежик Донгак, Анастасия Күжүгет, Айгуль Лопсан-Комбу, Шончалай Сарыглар, Аңгыр Тюлюш, Чечена Хомушку, а Айгуль Лопсан-Комбу 2023 чылда Россия чергелиг эртем олимпиадазынга 3-кү чергениң грамотазы-биле шаңнаткан; 2023–2024 өөредилге чылында школа-интернаттың өөреникчилери: Саглана Санаа (9а), Сергек Оттукай (9а), Белек Оюн (9б), Намзырай Чадамба (8г), Анна Егорова (8г), Белек Даваа-Самбуу (8б), Сайын Соян (6а), Доржема Томчай-оол (5а), Анастасия Монгуш (6а), Аюш Хуурак (4а), Мирона Ховалыг (4б), Казылга Күжүгет (4б), Айнаш Момбур-оол (3), Алеска Ооржак (3а), Долума Ондар (3). Бо өөреникчилер үш болгаш оон-даа хей олимпиадаларның тиилекчилери болгаш призерлары болуп турар. 2024–2025 өөредилге чылында школаның доозукчу болгаш келир чылын доозар өөреникчилери Саглана Санаа, Белек Оюн, Намзырай Чадамба Новосибирск хоорайга школаның мурнундан Россия чергелиг олимпиадага киржи

/ 2013 чылдың кижизидикчи башкызы деп мөөрей үезинде. Кижизидилге талазы-биле завуч Надежда Донгак кижизидикчи башкылар-биле.

чорааннар. Олимпиада Новосибирскиниң техниктиг университетинге болуп эрткен. Оон өөреникчилер улуг өөрүшкүлүг, шаңнал-макталдыг, чедишкенин чанып келгеннер.

Школа-интернатты чылдыңна салым-чаянныг уруглар доозуп үнүп турарлар. Оларның иштинде спорттун янзы-бүрү хевирлеринге тергилер, кандидат аттарның эдилекчилеринге Джени Чамьян, Чойганмаа Ооржак, Сонам-Церин Монгуш, Назын Сат, Алдар Ооржак (шыдыраа) дээш оон-даа өскелер хамааржыр. 2019 чылдың октябрь айда бистиң 10-гу классы өөреникчиси Долаан Назыты Европа чергелиг хостуг хүрешке алдын медальды чаалап алган. Доозукчуларывыстан шыдыраага делегей чергелиг чемпионус Алдар Ооржак, «алдын» холдуг, чуруунга болгаш чазап-шилбиринге салым-чаянныг, тергилер эки өөреникчиси Станислав Оолак бистиң чоргааралы-выс. С. Оолак амгы үеде чурукчу-дизайнер эртем чеди, Санкт-Петербургтун чурулга колледжин дооскан.

Сөөлгү үш чыл дүгүзүнда бистиң өөреникчилеривис куш-культура талазы-биле спорттун янзы-бүрү хевирлеринге Россияның аңгы-аңгы хоорайларынга дыңнаары кошкак база дыңнавас улустун аразынга маргылдааларга чедишкенин киржи, шаңналдыг черлерни алганнар.

Школа-интернаттың өөреникчилери чылдыңна регион чергелиг кадыы кошкак уруглар аразында эртип турар «Тергилер – мергежил» (Амбилимпикс) деп мөөрейлерге киржи турарлар.

2024 чылда бистиң өөреникчилеривис Томск хоорайга Фестиваль мөөрейге киржи чорааннар. Салаалар-биле ырлаарының номинациязынга 86 класстың ансамбли «Мээң Төрөөн чуртум», удуртукчузу Ш.Б.-Б. Хертек, дуэт «Россия», удуртукчузу И.Т. Зубова, Саглана Санаа 9а класстың өөреникчиси «Мен сээң уруун мен, Тыва» деп ырыны күөсеткеш, шаңналдыг черлерни алганнар.

Чамдык доозукчуларывыс Россияның янзы-бүрү өөредил-

/ Шоома Ховалыг.

ге черлеринге эртем-билиг чеди алгаш, төрөөн школазынче эглип, тускай специалистер болуп ажилдап турарлар. Оларга Чаяна Иргит, Шолбана Монгуш, Регина Ондар, Сайлык Балчиймаа, Аржаана Думен, Алдар Ооржак дээш өскелерни-даа адап болур.

Салым-чолун тускай уруглар-биле холбаштырып, ажы-төлү дег кижизидип чоруур башкыларывыс, хоочуннарывыс: Надежда Очуровна Донгак, Алла Шагдыровна Базыр-Тараа, Галина Владимировна Хаметова, Ирина Тыртын-ооловна Зубова, Лидия Владимировна Гавриленко, Римма Дойнурбановна Минчей, Маргарита Дамбаевна Санаа, Лариса Хоокуй-ооловна Чооду, Саяна Доржуевна Монгуш, Марта Кертик-ооловна Сат хамааржырлар.

Бистиң школавыстың найыралдыг коллективи баскетболга, хол бөмбүүгө, ча адарына маргылдааларны янзы-бүрү спортчу оюннарны үргүлчү эрттирип турар. Школавыста спорттун хоочуннары Сергей Балганчикович, Юлия Степановна, Салбак Кызыл-ооловна, Шоома Каадыр-оолович болгаш өскелер-даа ажилдап турар. Дефектолог башкы Шоома Каадыр-оолович Ховалыг амгы үеде тускай шериг операциясында киржи турар.

Школаның база бир чоргааралы – «Сылдысчыгаштар» ансамбли. Караа-биле дыңнаар, холу-биле чугаалаар, сагыш-сеткилинден уран чүүлге бердинген, кайгамчык талантылыг уругларның бөлүү. Олар Россия иштинге болгаш республикага янзы-бүрү мөөрейлерге киришкеш, албан шаңналдыг черлерни ап

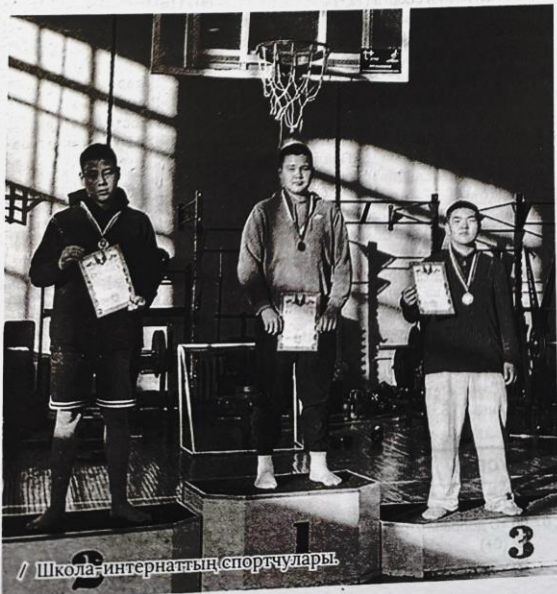
турарлар. «Сылдысчыгаштар» көрүкчүлерге ынакшылды, идегелди, кээргээчел чорукту болгаш эки чүүлге бүзүрелди сөңнөп чоруур.

Дыңнавас болгаш дыңнаары кошкак тускай уруглар-биле чүүлге башкылар эвес, ада-иелер, кижизидикчи башкылар, ажилдакчылар шупту деңге харылзаалыг ажилдаары чугула. Дыңнавас болгаш дыңнаары кошкак уругларны өг-бүлезиниң өске кежигүннери-биле салаалар дузазы-биле харылзааны тударына, оларның сагыш-сеткилин дамчыдып, билчип алырынга тускай алфавитти шын имнөп өөредип турар бис.

Коллектив кол ажылындан аңгыда, республика чергелиг мөөрейлерге болгаш янзы-бүрү хемчеглерге киржи, шаңналдыг черлерни ап келген. 2017 чылда Тыва Республиканың өөредилге яамызының удуртуктагы тускай грантыны чаалап алгаш, идик септээр база даараныр чехтерни тургузуп алган. Амгы үеде оолдар боттарының болгаш башкыларны идиктерин септеп турарлар, а уруглар даараныр мастерскаяларда фартуктарны болгаш туткуштарны даарап, аргып, садып сайгарып турарлар.

Кулаа дыңнавас уругларның иштиги делегейи бир аңгы онзагай, олар чеже-даа кулаа дыңнавас болза, аңаа торулбас, боттарының салым-чаяны-биле кандыг-бир чүүлге сундулу-биле амыдыралын тып, чурттап чоруй баарлар. Оларның салым-чолу аңгы-аңгы оруктарлыг. Дыңнавас кижилер сагыш-сеткилин хөөнүн, өөрүшкү-мунгаралын, кылыктанып-хорадаанын салаалар дузазы-биле дамчыдып чоруурлар. Ындыг салым-чолга болганын ундаравайн, чонга бараан болуп, боттарының салым-хуузуна ижилип, өөренип, чурттап чоруурлар.

/ Галина МОНГУШ,
кулааның дыңнаары
кошкак болгаш дыңнаары
багай уругларның школа-
интернаттың
дефектолог
башкызы.
Чуруктарны авторунун архи-
винден алган.

/ Школа-интернаттың спортчулары.